WOODMEADOWLIFE

„Restoring and promoting a long term sustainable management of Fennoscandian wooded meadows in Estonia and Latvia“

LIFE20 NAT/EE/000074

Deliverable

action E5

Signification of cultural heritage of wooded meadows:

Report on the heritage of wooded meadows (material)

Due date of deliverable:10/2023

Actual submission date: 02/2024

Beneficiary in charge:

Estonian Academy of Arts

DISCLAIMER

Co-funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or CINEA. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

EXECUTIVE SUMMARY

In today's world and in the Anthropocene era, natural biodiversity tends to emerge untouched by human activity – be it, for example, primeval forests or unmown green areas in city parks. Wooded meadows are an interesting and contrasting example of a species-rich ecosystem, in the emergence and development of which, as well as in its preservation, humans have played – and continue to play – a key role. Wooded meadows are formerly forested and often unsuitable areas for agriculture, which humans have thinned and made suitable for the production of fodder grass for livestock. Wooded meadows have been shaped by land use methods related to animal husbandry and by humans' need to secure their livelihoods through this.

While the research on immaterial heritage was the task of PKY, the Estonian Academy of Arts' Department of Cultural Heritage and Conservation studied and interpreted the material heritage. It is important to emphasize that in the case of wooded meadows, drawing a clear line between spiritual and material heritage is impossible.

EKA organised an international interdisciplinary summer school in the Loode tammik, Abruka and Saaremetsa in 2023 (report of the workshop https://digiteek.artun.ee/fotod/aruanded/konserveerimine/event_id-4658) to identify ad discuss the heritage of the wooded meadows and generate the concept of the exhibition. The research continued in Nedrema and Viidumäe in 2024. In addition to site observations, experts were consulted and locals were interviewed. The review was prepared using materials prepared by EKA lecturers and students at the summer school held in Abruka and Saaremaa in 2023.

The most important part of the heritage related to meadows is made up of traditions related to meadow management, as well as social, economic and cultural relations.

In a situation where large herds have replaced small livestock farming and more efficient ways have emerged to produce the fodder needed for animals, the question also arises as to what are the possibilities for using and “utilizing” wooded meadows in the future, whether and what kind of heritage can be preserved and what new type of heritage will be created in addition to or in place of it? If previously, wooded meadows were primarily places for people to work and earn a living, could they in the future become places for recreation and leisure, taking into account the aesthetic value of wooded meadows as a natural environment? Here, however, the limits of possible human activities – be it nature tourism, orienteering and hiking in nature, conducting educational programs, practicing outdoor sports, etc. – are beginning to be set by natural values, i.e. the species richness inherent in wooded meadows, its preservation and protection.

In conclusion, it must be stated that just as humans have played an important role in the emergence of wooded meadows, they also play an important role in the preservation of wooded meadows and the values associated with them, and in resolving potential conflicts.

LIFE20 NAT/EE/000074 - WOODMEADOWLIFE

Küün Nedrema puisniidul. Foto: Taavi Varm

Puisniitude materiaalne pärand

Riin Alatalu
Andrus Laansalu
Eesti Kunstiakadeemia
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond
2024

Looduslik liigirikkus kipub tänapäeva maailmas ja antropotseeni ajastul esile tulema pigem inimtegevusest puutumatusena – olgu selle näiteks siis looduskaitsealused ürgmetsad või niitmata jäetud haljasalad linnaparkides. Puisniidud on selle kõrval huvitav ja vastupidine näide liigirikkast ökosüsteemist, mille tekkes ja kujunemises nagu ka säilimises on olnud – ja on jätkuvalt – võtmeroll inimesel. Puisniitude näol on tegemist endiste metsaste ja sageli põllumaaks sobimatute aladega, mida inimene on kariloomadele vajaliku söödaheina tegemise tarbeks harvendanud ja sobivaks kujundanud. Nii on puisniite kujundanud loomakasvatusega seotud maakasutuse viisid ja inimese vajadus kindlustada endale seeläbi elatusallikad.[1]

Kuna haruldane liigirikkus on seotud inimese tegevusega – peamiselt niitmise ja karjatamisega, on selliste koosluste kaitsel oluline lähtuda nii loodus- kui ka muinsuskaitselistest teadmistest ja põhimõtetest. Kui puisniitude looduskaitselised väärtused on üsna hästi kirjeldatud, siis inimtekkelist pärandit on märksa keerulisem objektiivselt kaardistada ja sõnastada.

Puisniitude projekti raames tegelevad pärandi kaardistamisega Eesti Pärandkoosluste Ühing koos Eesti Kirjandusmuuseumiga, kes uurivad ennekõike vaimset pärandit ning Eesti Kunstiakadeemia muinsuskaitse ja konserveerimise osakond, kelle ülesanne on mõtestada materiaalset pärandit. On oluline rõhutada, et puisniitude puhul on selge piiri tõmbamine vaimse ja materiaalse pärandi vahel võimatu.

Eesti Kunstiakadeemia otsis ja mõtestas materiaalset pärandit Loode tammikus, Abrukal ja Saaremetsas, kus viidi läbi interdistsiplinaarne suvekool ning Nedremal ja Viidumäel. Lisaks paikvaatlustele, konsulteeriti ekspertidega ning intervjueeriti kohalikke. Ülevaate koostamisel on kasutatud EKA õppejõudude ja tudengite 2023. aastal Abrukal ja Saaremaal toimunud suvekoolis koostatud materjale.

Kõige käepärasem ja ka ülevaatlikum allikas puisniitudel paikneva pärandi leidmisel on Maa-ameti kaardirakenduse pärandkultuuri kiht, mis kajastab üsna ammendavalt puisniitudel leiduvaid objekte. Kaardirakendus kinnitab eeldust, et niitudel on materiaalset pärandit pigem

[1] Piia Tammpuu, Puisniidud – muutustega kohandumine, erinevate väärtuste kaitse ja konfliktid. 2023

vähe – peamised elemendid puisniitudel on erinevad pärimustega seotud looduslikud kivid või puud.

Puisniidud on säilinud ennekõike kehva viljakusega aladel, mida ei ole ka hiljem viljelusmaana kasutusele võetud. Omapärase kihistuse moodustavad niidud, mis on säilinud tänu erinevatele kasutuspiirangutele, sh näiteks militaarkasutuses olevatel aladel, sh piiritsoonides. Seal leidub militaarse taustaga objekte nagu kahurialused, punkrid jne millel puudub otsene seos puisniiduga, kuid mis moodustavad uue ja põneva ajaloolise kihistuse. Puisniitudel võib leida ka arheoloogia objekte, mis samuti moodustavad eraldiseisva, otseselt niitude majandamisega mitte seotud kihistuse.

Kõige otsesemad puisniitude majandamisega seotud inimtekkelised elemendid on küünid, metsavahi- või jahindusega seotud kohad. *"Metsas olid igal perel küünid. Kupjal võimas suur küün suure kuuse kõrval, muidu siinkandis kuuski pole. Nagu maamärk. Kel küüni polnud, viisid heina koju. Oli neli küüni. Puidust, üks küün alles."*[2]
Küünid on mingil määral säilitanud oma osa puisniidu käigushoidmises ka tänapäeval. Mõnel juhul nad toimivad endiselt vähemal määral heina ladustamise kohtadena. Siiski, arvestades seda, et loomade toitmine on korraldatud teistmoodi, ei pruugi puisniidult niidetud hein üldse loomatoiduna arvesse minnagi. Kui heina säilimine loomasöödana pole omaette eesmärk, puudub ka vajadus seda heina küünidesse kokku koguda. Piisab, kui selline hein kogutakse lihtsalt kuhugi niidule kokku ja ta läheb hiljem kompostimisele. Küünide funktsioon on sellisel juhul rohkem esteetiline (ajaloole viitav maamärk) ja inimesed saavad neid kasutada ka niiduturismi käigus puhkamiseks ja vihmavarjuks.

[2] Intervjuu Lea Saar (s1936), Saaremetsa küla Lillemäe talu. 10.06.2023. Küsitles Piia Tammpuu

Küün Saaremetsa puisniidul 2024. Foto: EKA

Puisniitude materiaalse inimtekkelise pärandi hulka kuuluvad ka heinategemisega seotud tööriistad, ennekõike vikatid ja niitmisega seotud esemed, nagu näiteks heinakorvid. Sellised tööriistad on aga ajutised (nad lagunevad) ja isegi kui neid hoitakse kusagil niidul, on see siiski pigem ajutine hoiupaik tihedamal niitmise ajal. Vähegi suurema niidul ei ole ole vikatiga niitmine ja heina rehaga kokkuriisumine enam mõttekas tegevus, töö tehakse ära masinatega. Nii et ka vikatid ja rehad on rohkem töövõtete ja tööriistade pärimust säilitavad objektid, nende tähtsus töövahendina järjest väheneb.

Peamine inimtegevuse jälg ongi avatud maastik, mis on kujunenud niitmise ja karjatamisega, aga puisniite on teadlikult rajatud ka metsades valikraiet tehes. *„Puisniit loodi vanast süngest metsast, selleks, et jääda ellu. Need, kes juurisid ja abiks olid, said tasuks sealt küttepuid. Puud saeti pealt, känd jäi alles, vahele külvati kartulid sarapuu metsa alla (kasvasid hästi). Niideti käsitsi ja riisuti käsirehaga. Tehti labud… Kuivatamiseks kasutati kärbiseid (rõugud)”*[3]

[3] Intervjuu Lea Saar (s1936), Saaremetsa küla Lillemäe talu. 10.06.2023. Küsitles Piia Tammpuu

Mõnel pool olid niidud ka tarastatud: „*Vanasti olid eri omanike maade vahel kiviaiad, mis pandi hiljem teekatte põhjaks. Eri maatükkidel olid vahel ka traataiad, sest peale niitmist toodi hobused sinna sööma. Tagapool oli luhaheinamaa. Kiviaed pidas ka loomad kinni." Kivisid on hirmus palju, tehti ja tehakse ka praegu neist kiviaedasid. Kõrged kiviaunad, hunnikud, ilmselt mõisaajast, rusikasuuruste kividega. Puisniitudel olid ja jäid kivid, niideti selle ümber, kivi hoidis niiskust, kivi ümber kõrgem hein*."[4]

Vaimse ja materiaalse pärimuse ühenduslüli on ka kohanimed: "*Ülaste õitsemise järgi sai koht nimeks Lillemäe. Vanad talukohad siinkandis olid Sõstra, Nurga, Kupja, Jaani, Nuki, Pambu, Põrkama, Türnpu, Värkli, Aidamehe, varasemalt olid talukohad omavahel ühendatud teega*."[5]

Puisniitudel võib leiduda ka kaasaegset pärandit, mis ilmestavad uusi ajutisi või alalisi arenguid. Näiteks Abruka puisniitude uueks vaatamisväärsuseks on kujunenud 2019. aastal rajatud ilvese püünised. [6]

[4] samas

[5] samas

[6] https://www.erametsa.ee/metsandusuudised/keskkonnaamet-ei-luba-ilvest-abrukalt-ara-viia/; https://kylauudis.ee/2021/06/12/abruka-matkarajal/

Ilvese püünis Abrukal 2023. Foto: EKA

Vastuolud pärandi kaitsel

Eeltoodu põhjal võib väita, et kõige olulisema osa niitudega seonduvast pärandist moodustavad niitude majandamisega, aga ka sotsiaalsete, majanduslike ning kultuuriliste suhetega seonduvad traditsioonid.

Olukorras, kus väikeloomapidamise asemele on tekkinud suurkarjad ja loomadele vajaliku söödaheina tegemiseks on tekkinud tõhusamaid viise, tekib ka küsimus, missugused on üldse puisniitude kasutamise ja „kasustamise“ võimalused tulevikus, kas ja millist pärandit saab hoida ja milline uut tüüpi pärand tekib juurde või asemele? Kui varasemalt olid puisniidud inimese jaoks ennekõike töötegemise ja elatisvahendite hankimise paigad, siis kas edaspidi võiksid neist saada pigem puhke- ja vaba aja veetmise kohad, arvestades sealjuures ka puisniitude esteetilist väärtust loodusliku keskkonnana? Siin aga hakkavad võimalikele inimtegevustele – olgu selleks siis loodusturism, looduses orienteerumine ja matkamine, haridusprogrammide läbiviimine, välispordi harrastamine vms – piire seadma looduslikud väärtused ehk puisniitudele omane liigirikkus, selle säilitamine ja kaitse.[7]

Paradoksaalselt võib looduslike väärtuste kaitse sattuda puisniitude puhul konflikti aga nende samade väärtuste hoidmise ja säilitamisega. Mõnel pool, kus ajalooliselt kujunenud puisniidud on praeguste looduskaitsealade koosseisus, seavad kaitsealadega seotud piirangud takistusi puisniitude hooldamisele ja taastamisele. Näiteks võib kivide eemaldamine ja äravedu pinnasest olla keelatud, samas kui puisniidu masinate abil hooldamine ja säilitamine seda eeldab.[8]

Inimtegevus võib lisada puisniitudele ka varasemaid ja hilisemaid kihistusi, millega seotud väärtuste kaitse kätkeb samuti võimalikke konflikte. Juhul kui puisniitude asukohas on maapinnas talletunud varasema inimasustuse ja -tegevuse jäljed, võib puisniitude hooldamine ja taastamine sattuda konflikti arheoloogipärandi kaitsega. Samuti võib erinevat liiki pärandi kaitsega seotud konflikte tekkida näiteks kohtades, kus 20. sajandil on varasematele puisniitudega aladele püstitatud militaarrajatisi, mille „eemaldamine“ maastikult ei pruugi olla

[7] Piia Tammpuu, Puisniidud – muutustega kohandumine, erinevate väärtuste kaitse ja konfliktid. 2023
[8] samas

võimalik ega ka põhjendatud. Näiteks Abruka puisniidul on militaarpärandina säilinud kolm suurtükialust. Kaks neist oli vahetult puisniidu kõrval, kuid üks paiknes puisniidul.[9] Sellistel puhkudel võib tekkida konflikt või vajadus otsida tasakaalu mõlema pärandiliigi hoidmisel.

Foto: Militaarturism.net https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/220?1&a=od

Võimalused

Hea näide pärandi tutvustamisel ja saamas turismi soodustamisel on Romantiliste Rannateede võrgustik, mille mõtet võiks rakendada ka puisniitudel. Tihti on puisniitude ümbruses muid kultuuriväärtusi, mille abil saaks luua matkaradasid. Näiteks Abrukal on botaanik Teodor Lippmaale pühendatud puud, Kirbla astangu vaateaplatvormil on ornitoloog Eerik Kumarile pühendatud kivi. Abrukal on mõisaaegne kitsede joogikoht jne. Materiaalset pärandit saab tutvustada infotahvlitega, aga ka interaktiivsete vahenditega, mis ei eelda alati objekti füüsilist nägemist/kogemist.

[9] https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/220?1&a=od

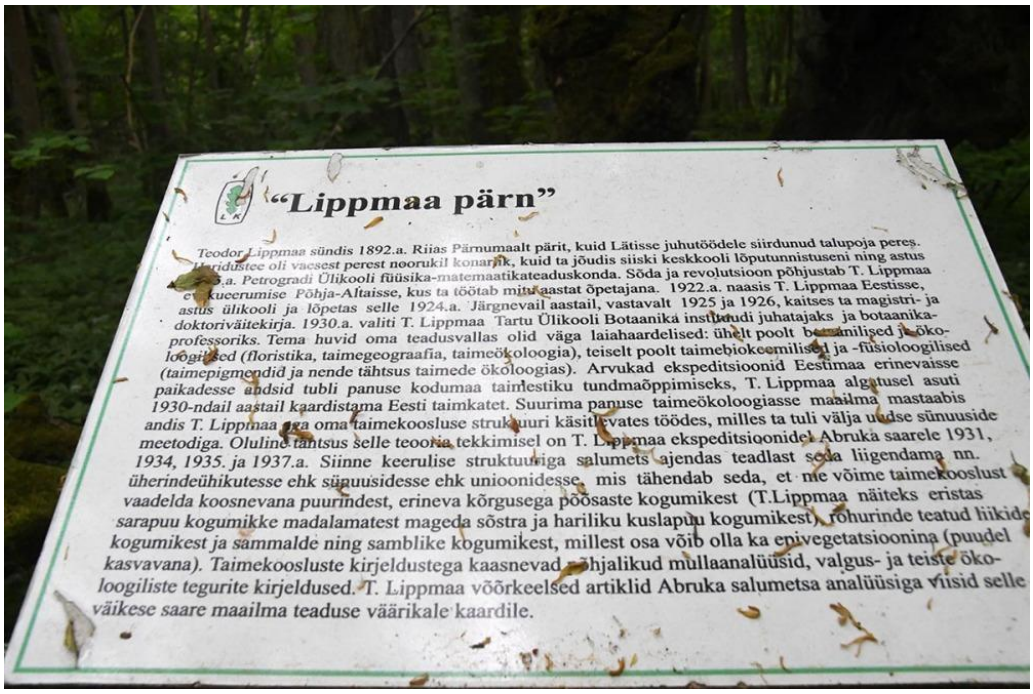

Foto: Urmas Saard https://kylauudis.ee/2021/06/12/abruka-matkarajal/

Kokkuvõtteks tuleb tõdeda, et nii nagu inimesel on olnud oluline roll puisniitude tekkes, on tal ka oluline roll puisniitude ja nendega seotud väärtuste säilimisel ning võimalike konfliktide lahendamisel.